

“İslâm Medeniyetinin Duraklama Sebepleri”

Konferansı;

Fuat SEZGİN, Prof. Dr.;

İslâm Araştırmaları Merkezi

Konferans Salonu;

25 Eylül 2003.

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından düzenlenen konferanslar dizisinin 25 Eylül 2003 tarihindeki konuğu dünyaca ünlü İslâm araştırmacısı ve ilimler tarihi âlimi Prof. Dr. Fuat Sezgin idi. 1961 yılında Türkiye’den ayrılmak zorunda bırakılan ve o yıldan beri araştırmalarını Almanya’da sürdüren Sezgin **İslâm Medeniyetinin Duraklama Sebepleri** başlığını taşıyan konferansında İslâm medeniyetinin dünya ilimler tarihi içindeki yerini birçok örnekle ve mukayeselerle izah etti. Baştan sona yoğun bir bilgi birikiminin ve uzun yıllar süren çalışmaların sonucunda oluşmuş tecrübelerin takdim edildiği bu konferans özet olarak *Hadis Tetkikleri Dergisi* okuyucularının dikkatlerine sunulacaktır.

İslâm medeniyetinin duraklama sebeplerini iyi tesbit edebilmek ve anlayabilmek için önce medeniyetleri başarıya ulaştıran/yücelten şartların ve sebeplerin bilinmesi gerektiğine işaret eden Sezgin, ilimler tarihi ve ilim felsefesinin bazı prensiplere dayandığını, bu prensipleri oluşturan ve uygulayan bir medeniyetin/kültür merkezinin ilimde büyük başarılarla ulaşmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. İslâm medeniyetine bakıldığında bütün bu prensipleri bünyesinde barındırdığının rahatlıkla görülebildiğini söyleyen konuşmacı, söz konusu prensiplerin müslümanlar tarafından nasıl uygulandığını ise özetle şöyle izah etmiştir:

“Müslüman bilginler **tekâmül** kanununa inanmışlardır. İlimler tarihiyle uğraştığım kırk iki yıl boyunca, XX. yüzyıla kadar hiçbir cemiyette, tekâmül kanununa inanan başka bir ilim muhiti tanımadım; müslümanların, ilimlerin nesiller boyunca tekâmül edebileceğini ve bunun birdenbire değil de küçük adımlar vasıtasıyla kazanılabileceğini en iyi anlayan bir ilim topluluk olduğu kanaatine vardım.

İlimler tarihinde önem taşıyan temel prensiplerden biri de **tecrüb**edir. Bundan problemlerin çözülmesi için sistematik olarak kullanılan tecrübeyi kastediyoruz. İlimler tarihinde tecrübenin, ilmin gelişmesi hususunda sistematik şekilde kullanılan bir unsur olarak ne zaman görülmeye başlandığı tartışmalıdır. Avrupalılar bunu Roger Bacon isimli, Fransa’da yaşayan, Fransa ekolüne mensup bir İngiliz âlime dayandırıyorlar. Bazı oryantalistlerin yüz seneden beri, Bacon’un bunu müslümanlardan aldığını söylemelerine rağmen bu yaygın kanaat değişmemiştir. Halbuki tecrübenin sistematik bir şekilde milâdî VIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar İslâm dünyasında bir çalışma unsuru olarak kullanıldığını çok rahatlıkla söyleyebiliriz.

Müşahede ve rasat söz konusu ettiğimiz prensiplerden bir diğeridir. Yunanlılar, Babilonyalılar ve Mısırlılar’ın astronomide büyük adımlar attıkları bilinmektedir. Fakat uzun süreli, otuz senelik/elli senelik rasat, İslâm dünyasında başlamıştır. Milâdî IX. yüzyılda halife Me’mûn’un Bağdat ve Şam’da kurduğu iki rasathanede XVI. yüzyıla kadar mütemadiyen rasat yapılmış seyyarelerin hareketlerine dair büyük neticeler alınmıştır. Bu neticeler astronomide yepyeni çığır açmıştır. Bugün astronomide kullanılan temel nazariye ve ölçümlerin birçoğu müslümanların bu başarılı rasatları neticesinde vardıkları sonuçlardır.

İlimler tarihine dair makaleler okunduğunda müslümanlarda **tenkit** yok diye çok insafsız bir hükümle karşılaşılır. Bu yanlış anlayışa dayanarak müslümanların tenkitten korktukları; Aristoteles’i, Câlînûs’u vb. tenkit edemedikleri iddia edilir. Bilakis müslümanlar tenkidi çok etkili bir şekilde kullanmışlardır. Meselâ milâdî VIII. yüzyılda yaşayan Câbir b. Hayyân *Musahhahâtu Eflâtûn, Musahhahâtu Aristotles, Musahhahâtu Câlînûs* diye muhtelif kitaplar yazmıştır. Hatta bu şahıs *Musahhahâtu’nâ nahnu* diye kendisini tenkit eden bir kitap yazmaktan bile çekinmemiştir. Burada gözden kaçan şey ‘müslümanlarda ortaya çıkmış olan tenkit ahlâkı’, yani insafı tenkittir. Avrupa’da milâdî XIII. yüzyıldan itibaren küfürden ibaret olan bir tenkit vardır. Bu tenkit değil küfürdür. İlimler tarihiyle uğraşanlar bu ayırma dikkat etmedikleri için müslümanlarda bunu bulamamışlar ve tenkit yok iddiasını ortaya atmışlardır. Müslümanlar Aristoteles’i hem tenkit etmişler hem de *Muallimü’l-evvel* diyerek onu taltif etmişlerdir. Aynı şekilde Calinus’u zikrederken **Câlînûsü’l-fâzıl** diye övgü ifadesi kullanmışlar, Eflâtûn’a da **Eflâtunü’l-fâzıl** demişlerdir. Onların dinlerini, inançlarını hiç göz önüne almadan faziletli pâyesini vermişlerdir. Nasıl tenkit ettiklerine dair bir misal vermek gerekirse: Büyük bir astronom ve matematikçi olan Ebû Nasr b. İrâk kitabında, Ebû Ca’fer Hâzım hakkında şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Ebû Ca’fer Apollionus’u haksız yere şu, şu meselelerde tenkit etmiştir. Biraz insafı davranmalıydı. Eğer Ebû Ca’fer böyle bir tenkit seviyesine ulaştıysa, bu kabiliyetini ve bu durumunu seleflerine, hocalarına borçlu olduğunu unutmamalıdır.” Ebû Nasr’ın bu yaklaşımını ve tenkit ahlâkını başka bir kültür merkezinde bulmak zordur.

Bir başka misal verelim: İbnü’l-Heysem milâdî X. yüzyılın sonuna doğru Batlamyus’un seyyareler sisteminin tamamen yanlış olduğunu tesbit etmiş, üstelik Batlamyus’un da bunun farkında olduğu halde birtakım saptırmalarla kendi sistemini savunmaya çalıştığını görenek kendisine şu tenkitleri yöneltmiştir: “Batlamyus beşerin yaptığı bir yanlışlık yapmadı, kurduğu sistemi kurtarmak için bilerek hata yaptı. Bilerek hata yapmayı kolay affedemeyiz. Beşeri hata kabul edilebilir. Ancak bilerek hata yapmak affedilemez.” Görüldüğü gibi İbnü’l-Heysem Batlamyus’u gayet açık bir şekilde tenkit etmiş, ancak üslûbunu böyle bir durumda bile bozmadı. Bu tarz bir tenkit üslûbunu, bu asra kadar hiçbir ilim muhitinde bulmak mümkün değildir.

Bir diğer prensip **ilimde emânettir**. Biz Yunanlıları ilimler tarihinde yaptıkları büyük işlerle tanırız. Selefimiz müslümanların yaptıkları gibi onlar da büyük işler yapmışlardır. Onları şükranla yad ediyoruz. Ancak Yunanlılar ilimleri nereden aldıklarını, çok nâdir misaller hariç, söylememişlerdir. Bu ilimleri sıfırdan meydana getirmiş gibi karşımıza çıkmaktadırlar. Halbuki Yunanlıların ilimlerinde ve nazariyelerinde kendilerinden önceki milletlere dayandıkları bilinmektedir. Eckhard Neubauer adındaki ilimler tarihçisi bu hususta, “Yunanlıların ilimlerin en başında değil, muayyen bir yerinde bulunduğunu, yani ilimlerin onlardan 2000-2500 yıllık bir mazisinin bulunduğunu söylediğiniz zaman büyük bir mukavemetle karşılaşıyorsunuz” demekte ve şikâyet etmektedir. Yunanlıların nazariyelerinde Babilonya matematiğine dayandıklarını Neubauer ispatlamış ve bu konuda üç ciltlik kitap yazmıştır. Müslümanlar ise bu hususta son derece açıktır. Gelir gelmez kompleksiz olarak işe başlamışlar İslâm dünyasına gelen ecnebileri, ister İslâmiyet’i kabul etsinler ister etmesinler, hoca olarak kabul etmişler ve onlardan ilimleri almışlardır. Öte yandan hadis ilmi teşekkül etmiş ve bu ilim sayesinde kaynakları zikretme prensibi ortaya çıkmıştır. Maalesef bu realiteyi ilimler tarihi umumiyetle bu güne kadar hiç bahis mevzuu etmemiştir. Meselâ elimize ulaşmış olan 25-30 ciltlik *Taberî Tefsîri*’nde müellif, malzemelerini muayyen senedlerle vermektedir. Avrupalılar bunu, maalesef bu güne kadar anlamamış ve anlamak istememiştir. Onlara göre Taberî ve onun gibi müverrihler, muhaddisler ve müfessirler malzemeyi önce kendilerine göre uydurmuşlar, buna bir de kaynak icat etmişlerdir. Böylelikle büyük bir literatürü tarihî bakımdan bir sıfır haline getirip, değerini sıfıra indirmeye çalışmışlardır. Hakikatte elimizdeki hadis ve tarih kitaplarındaki rivayetlerin bugünkü modern mânada dipnotlardan ibaret olduğunu iftiharla söyleyebiliriz. Bugün bizler aldığımız bilgiler için dipnot göstermekteyiz. Hatta bazan göstermiyoruz, gizliyoruz, çalışıyoruz veya aldığımız kaynağı saptırıyoruz. Yani bugün bile dipnot gösterme prensibini doğru düzgün kullanamıyoruz. Fakat müslümanlar çok erken devirlerden itibaren kaynaklarını bu tür isnatlarla vermişlerdir. Bunu bir tarafa bırakınız, daha sonraki devirlerde kaynaklarını kitaplardan vermeye başlamışlar, yani kaynaklarını ihmal etmemişlerdir. Bu ideal çalışma tarzını ilimler tarihi maalesef bugüne kadar göz önüne almamış durumdadır. Bu bakımdan hiçbir kültür çevresi İslâm dünyasıyla boy ölçüşemez. Avrupalılar bu realiteyi göz önüne almamakta hatta bir de kalkıp müslümanlar kaynak kullanmamıştır diye iftira atmaktadırlar.

Şüphe de ilimler tarihinde olmazsa olmaz kabul edilen prensiplerden biridir. Buradaki şüpheden kasıt bir bilgiyi hemen kabul etmemek, doğruluğu kesin olarak ispat edilinceye kadar şüphe ile bakmak ve sorgulamaktır. Bu konuda da müslümanlar haksız bir ithamla karşı karşıya kalmış ve her şeyi araştırmadan hemen kabul ettikleri, bilimsel şüphe anlayışından uzak oldukları şeklinde iddialarla karşılaşmışlar ve hatta küçümsenmişlerdir. Bugün hâlâ kendi münevverlerimiz içinde bile bu inançta olanlar mevcuttur. Halbuki müslümanlar bu iddiadan son derece uzaktır. Mu‘tezile’nin “Elli şüphe bir tek yakinden daha iyidir” diyerek bilimsel şüpheyi formüle etmiş olması bunun en basit örneği olarak gösterilebilir.”

İlimler tarihinin temel prensiplerinin İslâm ilim dünyasındaki halini bu şekilde izah eden Sezgin hoca bunlara başka prensiplerin de ilâve edilebileceğini, ancak sadece bunların bile İslâm medeniyetinin genel karakterini göstermesi açısından yeterli olduğunu ve onların niçin/nasıl ilerledikleri hakkında fikir vermeye yeteceğini belirtmiştir.

Müslümanların bu derece yüksek bir ilim seviyesine ulaşmalarına rağmen, bugün kendi mensupları içinde bile, ilimde hiçbir şey yapmadıkları, çünkü İslâm dininin gelişmeye engel teşkil ettiği kanaatinin hâkim olduğunu ifade eden konuşmacı müslümanların astronomide yaptıklarının nasıl bilindiği hususunda kendi başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

“Lise tahsiline başladığım henüz daha ikinci haftasında, bir öğretmenimiz bize müslüman hocaların dünyanın öküzü boynuzu üstünde olduğuna, öküz kafasını sallayınca da zelzele meydana geldiğine inandıklarını söyledi. Lise tahsilim boyunca bunu tashih eden hiçbir öğretmen olmadı. Halbuki çok sonraları öğrendim ki müslümanlar henüz daha hicretin I. yüzyılının sonuna doğru Aristo’ya isnâd edilen *Kitâbü’l-Âlem*’i tercüme etmiş, orada zikredilen dünyanın yuvarlak olduğu nazariyesini öğrenerek tartışıp kabul etmişler ve onların büyük çoğunluğu buna ilâveten dünyanın döndüğüne de inanmışlardı. Milâdi XVI-XVII. yüzyılda Avrupalılar’ın, dünyanın şekli ve dönmesiyle alakalı ne büyük mücadeleler yaşadığı düşünülürse müslümanların ne kadar ileri oldukları ve münevverlerimizin durumu daha iyi anlaşılabilir”.

Yaşadığı bu olayın kendi ilim tarihimize, okumuş yazmış mensuplarımızın bile nasıl yanlış baktığını gösterdiğine dikkat çeken hoca, halbuki müslümanların daha IX-X. asırda matematikte, astronomide, coğrafyada vb. ulaştıkları neticelere Avrupalılar’ın ancak XIX-XX. yüzyılda varabildiklerini; bu gerçeği insanlarımızı, hatta dünyaya anlatmamızın ve mekteplerimizde ders olarak okutmamızın selefimize karşı boynumuzun borcu olduğunu söylemiştir. Bu amaçla Almanya’da faaliyetini sürdürdükleri enstitülerinde uzun yıllar neticesinde meydana getirdikleri çalışmaların Türkçe’ye tercüme edilmesi ve ülkemizde de bu bilgilerin tedavüle sokulmasının söz konusu yanlış inanışları tashih etme ve komplekslerimizden kurtulabilmemizde bizlere faydalı olacağı kanaatini izhar etmiştir.

Müslümanların ilim dünyasına kazandırdıkları ve kaydettikleri başarıların gizlenmesinden çok rahatsız olduğu konuşmasının neredeyse her bölümünden anlaşılan Sezgin, bugün bizlerin Avrupalılar tarafından XVIII-XIX. yüzyıllarda ortaya çıkarıldığını/bulduğunu zannettiğimiz birçok yeni bilgi ve nazariyenin, adı zikredilmeden müslümanlardan alınmış/çalışılmış bilgiler olduğunu iddia etmiş, bunu rahatlıkla ispat edebileceğini ve aslında bu tür konuların birçoğunu zaten ispat ettiğini son derece güvenle ifade etmiştir. Meselâ bizim bugüne kadar Avrupalılar tarafından hazırlandığını bildiğimiz Asya, Avrupa, Hint Okyanusu haritalarının hepsinin müslüman topografların yaptıklarının kopyasından ibaret olduğu iddiasını dillendirerek bu iddiasını ispat sadedinde şunları söylemektedir:

“Guillaume Delie adındaki genç bir Fransız XVII. yüzyılın sonunda birdenbire İran’ın, Doğu Anadolu’nun ve biraz da Irak’ın en mükemmel haritasını yapmıştır. O haritaya bakıldığında bütün koordinatlarının modern enlem boylam derecelerine uygun olduğu görülür. Halbuki o zamanlar Avrupalılar henüz enlem boylam derecelerini bilmiyorlardı, biraz bilenler de bu bilgilerini haritalara tatbik edecek seviyede değildiler. Bunları bilmeden böyle bir harita çizebilmenin mümkün olmadığı ise açıktır. Şu halde

müslüman haritalarından kopya edildiği ihtimali beliriyor. Ben de bundan hareketle araştırmalar yaptım ve delilleriyle bu şahsın söz konusu haritayı müslümanlardan kopya ettiğini ispat ettim. Benim bu ispatım karşısında Avrupalılar henüz suskun haldeler. Müsbet veya menfi hiçbir karşılık vermediler”.

Bu gerçekleri sadece kendilerinin ortaya çıkarmadığını, İslâm medeniyeti hakkında müsbet/insafı olan ve bu tür konuları dillendiren ilim tarihi uzmanı Avrupalılar'ın az olmadığını, ancak seslerinin günümüz şartlarında fazla çıkamadığını söyleyen Sezgin, bu çalışmaların dünya ilim çevrelerinin gündemlerine sokulması gereğine dikkat çekerek, enstitülerinde bu tür müsbet kimselerin araştırmalarını toplamak için yaptıkları çalışmalar hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“Deideman adındaki bir şahıs İslâm dünyasının her ilim dalındaki çalışmaları, gelişmeleri ve başarıları hakkında iki yüz makale kaleme almıştır. Ancak bu makaleler çok zor ulaşılacak dergilerde yayımlandığı için kimsenin dikkatini çekmemektedir. Biz bunların tamamını beş ciltte topladık. Müslüman tıp tarihiyle alakalı 1000 tane makaleyi ise 100 ciltte topladık. Müslüman bilginlerinin coğrafyayla alakalı yaptığı çalışmaları konu edinen muhtelif dillerde yayımlanmış makaleleri de 277 cilt halinde yayımlamak suretiyle ilim dünyasının dikkatlerine sunduk. Böylece 1200 kusur cilt tutan çalışmayı birkaç yüz bin kitap ve mecmuadan toplayarak bir araya getirdik. Müslüman ilim câması bunlardan haberdar olmalı ve bunları bilmeden bilimsel çalışma yapmamalıdır”.

Konferansta müslümanların ilim tarihindeki yeri ise ana hatlarıyla şöyle özetlenmiştir: Müslümanlar hicretin III. yüzyılının başına kadar bütün ilimlerde birçok kitap tercüme etmiş, bunları enine boyuna değerlendirerek hazmetmiş ve iki yüzyıl gibi kısa bir sürede o gün dünyanın sahip olduğu ilim seviyesini yakalamışlardır. Böylece alma ve hazmetme safhasını tamamlayıp üretim/yaratıcılık/kreativite safhasına geçmişlerdir. Yani insanlığa yeni nazariyeler ve bilgiler üretmeye başlamışlardır. Hicrî III. yüzyılın başından itibaren (milâdî 850'lere tekabül eder) istisnasız her ilimde yepyeni gelişmeler birbirini takip etmiş ve yaklaşık her elli yılda bir yeni ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu durum XVI. yüzyılın sonuna kadar böyle devam etmiştir. XVI. yüzyılın sonuna doğru duraklama başlamıştır.

Avrupalılara gelince müslümanların sahip olduğu ilmi X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İspanya üzerinden almaya başlamışlardır. Onların alma ve hazmetme safhası beş yüz yıl sürmüştür. Müslümanların alma ve hazmetme merhalesini iki asırda arkada bırakmasına karşılık Avrupalılar bu safhayı ancak beş asırda tamamlayabilmişlerdir. XVI. yüzyılın başlarında küçük çapta yeni bilgiler üretmeye başlamışlar, bu yüzyılın sonunda üretim/yaratıcılık/kreativite safhası kendini hissettirir olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren ise hem kendilerini yavaş yavaş İslâm dünyasından daha üstün görmeye başlamışlar hem de yaratıcılığı tamamen ellerine geçirip bugüne kadar da ellerinde tutmayı başarmışlardır. Bu bir tarihî hadisedir/realitedir.

Peki niçin böyle olmuştur? Müslümanlar niçin duraklamış ve ilimlerde geri duruma düşmüşlerdir? Bu mesele ilim tarihçilerini çok meşgul etmiştir ve konuya dair birçok iddia vardır. Hatta bu maksatla 1956 senesinde Bordeaux'da bir kongre düzenlenmiş ve mesele dünyanın en önde gelen oryantalistleri tarafından enine boyuna tartışılmıştır. Dört sene sonra da Frankfurt'ta bir kongre tertip edilmiştir. Orada gerilemenin sebebi olarak İslâm ilimleri gösterilmiş; tasavvufu uğraşanlar tasavvufu, fıkıhla uğraşanlar fıkıhı, kelâmıla uğraşanlar da gerilemenin müsebbibi olarak kelâmı göstermişlerdir. Katılımcılar en nihayetinde bu meseleyi çözemediklerini itiraf etmiş, böylece mesele ortada kalmıştır. Aslında oryantalistler İslâmî ilimleri bir dereceye kadar bilmekte birlikte, müslümanların tabii ilimler tarihine, dolayısıyla tabii ilimlerdeki seviyelerine vâkıf değillerdir. Tüm mesailerini İslâmî ilimlere verip tabii ilimleri ihmal etmişlerdir.

Oryantalistlerin cevabını bulamadıkları 'Müslümanların ilimde duraklamalarının sebebi' meselesiyle alakalı Fuat Sezgin'in kanaati şöyle özetlenebilir: Müslümanlar Bizanslılar'la ve Sâsânî ordularıyla karşı karşıya geldikleri andan itibaren yeni bir medeniyetin sahibi olacakları hususundaki çehrelerini göstermişlerdir. Bu gerçekleşmiş ve İslâm bilginleri dünya ilimler tarihinde 800-900 sene öncülük vazifelerini yapmışlar, büyük yaratıcılıklar göstermişlerdir. İspanya'yı almaları ve medeniyetlerini oraya tanıştırmalarıyla da kendilerinden sonra ilimler tarihinde liderlik rolünü üzerine alacak muhiti bir ölçüde belirlemişlerdir. Müslümanların bu konudaki belirleyicilikleri şöyle olmuştur. Müslümanlar İspanya'ya girmeden önce Avrupalılar, Yunanlılar'dan, Aristo, Câlînus ve Hipokrat'tan tercüme yapmışlardı. Ancak bundan istifade edemiyorlardı. Faydalanamadıktan sonra sadece tercüme etmenin bir anlamı olmuyordu ve bu bilgileri bir türlü hazmedip üretime geçemiyorlardı. Fakat müslümanlar İspanya'ya girince Avrupalılar uyanmaya başladılar. Çünkü memleketlerine başka din mensupları gelmiş ve onlara tahakküm ediyordu. Kendilerini ve dinlerini müdafaa etme duygusu gelişti. Fransa'da müslümanları yenince benlik duyguları da gelişmeye başladı ve kendilerine güvenleri geldi. Karşılarındaki muazzam güçlü düşmana karşı mücadele azimlerini sürekli canlı tuttular. Kilisenin öncülük etmesiyle X. yüzyıldan itibaren müslümanların yaptığı çalışmalar tercüme edildi ve Katolik kilisesi Avrupa cemiyetini ilim konusunda uyandırdı. Buna ilâveten 1192 yılından itibaren Avrupa dünyası İslâm dünyasını vurma sevdasına girdi. Haçlı Seferleri Avrupalılar'a başından itibaren bir solidarite/askerilik duygusu kazandırdı ve böylece o güne kadar birbirlerini vuran topluluklar Haçlı Seferleri vesilesiyle birlikte hareket etme, birlik olma duygusu kazandılar. 200 sene süren Haçlı Seferleri boyunca savaşların kimini kazandılar kimini kaybettiler; fakat hakikatte daima Avrupalılar kazandı, müslümanlar kaybettiler. Çünkü onlar çok yüksek seviyede olan bir kültür zümresiyle temasa geçtiler ve müslümanların aletleri, ede-

vatları, tekniklerini tanır hale geldiler. Kişisel ilişkiler sayesinde onların tecrübelerini devraldılar. Buna mukabil Haçlı Seferleri neticesinde İslâm dünyası yıkılmış, yıkılmış; ayrıca müesseseleri zarar görmüş, insanlar arasındaki ihtilâflar çoğalmış ve politik açıdan pek çok problemle karşılaşmışlardır. İslâm dünyası aynı dönemlerde Haçlı Seferleri'nin yanı sıra başka saldırılara da uğramıştır. Berberler saldırmış, Hülâgü Bağdat'ı tahrip emiş, İran'ı yakıp yıkmıştır. Böylece İslâm dünyası iktisadî, siyasî ve toplumsal olarak güç kaybetmiştir ve bir dönüm noktası meydana gelmiştir. Haçlı Seferleri'nin Avrupa'ya kazandırdığını söylediğimiz faydalarına çok basit bir örnek olarak üniversite mefhumunun bu seferler neticesinde Avrupalılar'ın gündemine girmiş olmasını gösterebiliriz. Daha önce üniversite mefhumuna çok yabancı olduğu bilinen Avrupa'da 1227 senesinde II. Frederik tarafından Napoli'de kurulmuş olan Avrupa Üniversitesi'nin programına bakıldığında Nizamiye Medresesi'ninki ile tıpatıp aynı olduğu görülür. Sonuçta İslâm dünyası ilimdeki öncülüğünü XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya terk etmiştir.

Müslüman ilim dünyasının duraklamasının ve üstünlüğünü Avrupa'ya kaptırmasının sebeplerini bu şekilde izah eden Sezgin hoca konferansın son bölümünde, ülkemizde sıkça dillendirilen İslâm dünyasının ilimde bu kadar gerilemesinde en büyük etkenin din olduğu iddiasının tamamen asılsız/delilsiz olduğunu, bilakis İslâm dininin teşviki olmasaydı bu gelişmelerin kesinlikle yaşanamayacağını, tam aksine Avrupa'da Hıristiyanlığın, ilmin önüne geçmeye çalıştığını belirtmiş ve konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır:

“Avrupa'da XIII. yüzyılda kilise, Aristo'nun eserlerinin okunmasını yasaklamış ve insanlar bunları gizli gizli okumuşlardır. İslâm tarihinde kesinlikle böyle bir şey yaşanmamış aksine bu tür eserlerin okunması teşvik görmüştür. Buna rağmen yukarıda zikrettiğimiz sebeplerle müslümanlar gerilemiş Batı ise müslümanlardan öncülük bayrağını devralmıştır. Bu tamamıyla tarihî bir hadisedir ve bütün cemiyetlerin başına gelmektedir. Batıların bu gün geldikleri seviye muhteşemdir. Bunun ne kadar devam edeceğini bilmiyoruz, ancak bizi ümitsizliğe ve kızgınlığa sevk etmemelidir. Bu tarihî hadiseyi olduğu şekliyle iyi değerlendirmeli ve hele hele geri kalışımızın İslâm dininden yahut İslâm dünyasının bünyesinden kaynaklandığı fikrini yıkmalı, böylece yeni bir çalışma merhalesinin çabası içine girmeliyiz”.

Saygıdeğer Fuat Sezgin'in engin ilmî ve tecrübî birikimini yansıtan, ilim tarihimiz karşısındaki halimizi gözler önüne seren bu açıklamalar üzerine biraz düşünmek ve dünya ilim tarihine büyük katkılar sağlayan medeniyetimize bakışımızı gözden geçirmek camiamızın eski parlak günlerine geri dönmesinin ilk adımı olmalıdır.

Abdullah KARAHAN, Dr.

UÜ İlahiyat Fakültesi, BURSA